

शासन व्यवहारात राजभाषा मराठीचा वापर.
राजभाषा मराठीच्या वापराबाबतच्या धोरणांची
अंमलबजावणी करण्याकरीता समिती गठीत
करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन

सामान्य प्रशासन विभाग

शासन परिपत्रक, क्रमांक मभावा-२००७/२९(मुमं)/प्र.क्र. ६१/२००७/२०ब

मंत्रालय, मुंबई-४००० ३२.

दिनांक. १५/११/२००७.

शासन परिपत्रक

शासन व्यवहारात राजभाषा मराठीचा वापर करण्यासंदर्भात शासनाने वेळोवेळी आदेश, परिपत्रके तसेच शासन निर्णय निर्गमित केलेले आहेत. (यादी सहपत्र १ मध्ये सादर केलेली आहे) सदर आदेशाची / निर्णयाची अधिक प्रभावीपणे अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने मा. राज्यमंत्री (सामान्य प्रशासन विभाग) यांनी शासन व्यवहारात मराठी भाषेच्या वापराबाबतच्या सर्व शासन निर्णयांचा / आदेशांचा आढावा घेऊन पुढील प्रमाणे निर्णय घेतले आहेत.

मंत्रालय स्तरावर मुख्य सचिवांमार्फत, विभागीय स्तरावर विभागीय आयुक्तांच्या मार्फत, तसेच जिल्हास्तरावर जिल्हाधिका-यांच्या मार्फत, शासकीय कामकाजात मराठीच्या वापराबाबत वेळोवेळी आढावा घेणे आवश्यक आहे. शासन व्यवहारात मराठी भाषेच्या वापराबाबतची अधिक प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी उपाययोजना म्हणून मुख्यसचिवांच्या अध्यक्षतेखाली तसेच विभागीय आयुक्त आणि जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली होणाऱ्या आढावा बैठकीत राज्यातील विविध कामांचा आढावा घेताना, शासन कारभारात राजभाषा मराठीचा वापर कितपत होतो, वेळच्या वेळी कार्यालयाचे निरीक्षण होते की नाही, ही बाब ही या बैठकीत तपासणे आवश्यक राहिल. त्याप्रमाणे मुख्य सचिव / विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील विहित मुदतीत होणा-या आढावा बैठकीमध्ये मराठी भाषेचा वापर / अंमलबजावणी अधिक प्रभावीपणे करण्याबाबतचा मुद्दा / विषय अंतर्भूत करण्यात यावा.

शासन व्यवहारात मराठी भाषेच्या वापराबाबतच्या मुद्द्याच्या अनुषंगाने होणा-या चर्चेच्या वेळी राज्य शासनाचा सर्व व्यवहार मराठीतूनच करण्यासंदर्भात शासनाने जे शासन निर्णय /

आदेश/परिपत्रके काढली आहेत, त्यानुसार काम चालते किंवा नाही याबाबतचा आढावा घेण्यात यावा, विशेषतः

- १) वर्जित प्रयोजने वगळता, सर्व शासकीय कामकाज १०० टक्के मराठीतूनच होते किंवा कसे ;
- २) शासकिय कार्यालयातील आवश्यक ते सर्व नाम फलक / सूचना फलक मराठीतून लावण्याबाबतची कार्यवाही -
- ३) कार्यालयातून सादर करण्यात येणा-या टिपण्या, पत्र व्यवहार, आदेश इत्यादीवर मराठीतून स्वाक्षरी करण्यात येते का. याची तपासणी .
- ४) कार्यालयाकडून निर्गमित होणा-या जाहिराती, निविदा इत्यादी यांना किमान एका मराठी वर्तमानपत्रातून प्रसिध्दी देण्यात येते किंवा कसे याची तपासणी.
वरील प्रमाणे आढावा घेताना सोबतच्या सहपत्रातील सूचना विचारात घेऊन कार्यवाही करावी अशा सूचना या परिपत्रकान्वये संबंधितांना देण्यात येत आहेत.

सदर शासन परिपत्रक, महाराष्ट्र शासनाच्या संकेत स्थळावर (www.maharashtra.gov.in) उपलब्ध करण्यात आलेला असून त्याचा सांकेतांक क्रमांक २००७१११५१२२७०५००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नांवाने.

सही/-
(स्मि.द.मंत्री)
उप सचिव, सामान्य प्रशासन विभाग.

प्रति

मा.राज्यपाल यांचे सचिव,
मा.मुख्यमंत्री यांचे सचिव,
मा.उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव,
मा.मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
मा. मुख्य सचिव/अप्पर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव,
सर्व मंत्रालयीन विभाग,
सर्व विभागीय आयुक्त.

मंत्रालयीन विभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व विभाग प्रमुख व कार्यालय प्रमुख.
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.
प्रबंधक, उच्च न्यायालय, मुळ शाखा, मुंबई
प्रबंधक, उच्च न्यायालय, अपील शाखा, मुंबई.
सचिव, महाराष्ट्र विधान मंडळ, विधान भवन मुंबई.
सचिव, महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई (पत्राने),
महालेखापाल-१ (लेखा व अनुज्ञेयता) मुंबई,
महालेखापाल-१ (लेखा परीक्षा) मुंबई,
अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई,
निवासी लेखा परीक्षा अधिकारी, मुंबई,
भाषा संचालक, भाषा संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य. मुंबई
सर्व विभागीय सहायक भाषा संचालक, पुणे/नागपूर/औरंगाबाद/नवी मुंबई.
निवड नस्ती. (का.२०ब)

शासन व्यवहारात मराठीच्या वापराबाबत निर्गमित केलेल्या आदेशांची यादी

- १) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-११६५- म, दि.२९/१०/१९६५.
- २) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-१०६६-१९७३-म, दि.१०/६/१९६६.
- ३) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-१०६७-७०७-म, दि.३१/५/१९६७.
- ४) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-१०७१-३४३८६-म, दि.३/९/१९७१.
- ५) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७२ एम, दि.४/१०/१९७२.
- ६) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७२-म, दि.१८/११/१९७२.
- ७) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७२-म, दि.२८/११/१९७३.
- ८) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७४-म, दि.२१/११/१९७४.
- ९) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७४/१९६४-म,दि.१८/३/१९७५
- १०) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७५-म, दि.२१/६/१९७५.
- ११) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. ईएक्सएम-१०७६-१७, दि.१५/७/१९७६.
- १२) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. ईएक्सएम-१०७६-१७, दि.२/८/१९७६.
- १३) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-१०७६-३०३७-२८, दि.६/९/१९७६.
- १४) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. ईएक्सएम-१०७६-१७०९/१३२/७६/१७
दि.८/१२/१९७६
- १५) शासन परिपत्रक,सामान्य प्रशासनविभाग, क्र.मभावा - १०७७ - २२८४ -२८,
दि.१८/५/१९७७.
- १६) शासन परिपत्रक,सामान्य प्रशासन विभाग,क्र..मभावा-१०७८-७३७/२८,दि.११/४/१९७८.
- १७) शासन परिपत्रक,सामान्य प्रशासन विभाग,क्र.मभावा-१०७९/३७/२८,दि.१०/१/१९७९.
- १८) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७९/२८,दि.२२/१/१९७९.
- १९) शासन निर्णय,सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा- १०७८-३१२१-२८, दि.३/२/१९७९.
- २०) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.मभावा-१०७९/३४८/२८,दि.२९/३/१९७९.

- २१) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७९/२८, दि. २९/६/१९७९.
- २२) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७९/२८, दि. २३/७/१९७९.
- २३) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०७९/२८, दि. ८/८/१९७९.
- २४) शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. ईएक्सएम-१०८०/१७, दि. १७/४/१९८०.
- २५) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८१/९४३/२०, दि. ८/४/१९८१.
- २६) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८१/१६९०/६४/२०,
दि. ४/७/१९८१.
- २७) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८१/१६९०/६४/२०, दि. २२/७/१९८१.
- २८) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८०/प्र.५४/२०, दि. १८/५/१९८२.
- २९) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८३/१३५८/२०, दि. २८/१२/१९८३.
- ३०) शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८४/प्र.क्र.-२७१/२०, दि. २०/८/१९८४.
- ३१) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८५/८८३/२०, दि. ३०/४/१९८५.
- ३२) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८५/प्र.क्र.९५/२०, दि. ४/६/१९८५.
- ३३) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८५/१५०२/२०८, दि. २९/८/१९८५.
- ३४) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८६/प्र.क्र.६४/२०, दि. ३१/३/१९८६.
- ३५) शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८६/४३४/प्र.क्र.१६१/८६/२०-ब,
दि. १८/७/१९८६.
- ३६) शासन परिपत्रक सामान्य प्रशासन विभाग, अ.शा.क्र. मभावा-१०८६/प्र.क्र.१९२/ २०-ब,
दि. ११/११/१९८६.
- ३७) शासन निर्णय सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८७/ १०४७/ प्र.क्र.१७२/८७/२०-ब,
दि. २९/७/८९.
- ३८) शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. मभावा-१०८९/४०६/प्र.क्र.६५/८९/२०-ब,
दि. २/११/८९.

(१) मा.मुख्य सचिव यांचे अध्यक्षतेखाली एका उच्च स्तरीय सचिव समितीचे गठन शासन परिपत्रक सामान्य प्रशासन विभाग क्र.मु.स. -२००१/५/का.१ दि.१२/२/२००१ अन्वये करण्यात आले आहे. सदर उच्च स्तरीय सचिव समितीच्या होणाऱ्या बैठकीमध्ये सदर समितीने शासनाकडून राजभाषा मराठीच्या वापराबाबत आतापर्यंत निर्गमित करण्यात आलेल्या सर्व शासन निर्णय, परिपत्रके तसेच आदेश यांचा सर्वंकष आढावा घेण्यात यावा. विद्यमान तरतूदीनुसार मराठीचा प्रभावीपणे वापर, अंमलबजावणी होण्यासाठी शासनास शिफारशी करणे, शासन व्यवहारात राजभाषेचाच वापर होतो काय? याबाबतची तपासणी करण्यासाठी प्रत्येक विभागाच्या (आस्थापनेशी संबंधित)अप्पर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव यांनी त्यांच्या विभागांतर्गत तसेच विभागाच्या अधिपत्याखालील कार्यालयासाठी प्रत्येक विभागासाठी / कार्यालयासाठी स्वतंत्र उप समिती स्थापन करून सदर उप समितीने केलेल्या कामकाजाचा अहवाल संबंधित अप्पर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव यांनी आपापल्या विभागाचा अहवाल मा. मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखालील आढावा समितीला तिमाही अहवाल विहित प्रपत्रात सादर करणे आवश्यक आहे. (प्रपत्राचा नमुना सोबत जोडला आहे) असा तिमाही अहवाल तिमाही नंतर पुढील महिन्याच्या ७ तारखे पर्यंत सादर करणे आवश्यक आहे. संबंधित विभागाकडून मराठीचा वापर करण्यात टाळाटाळ होते असे निदर्शनास आल्यास मा. मुख्य सचिवांकडून संबंधित विभागाच्या जबाबदार अधिका-याविरुद्ध शिस्तभंग विषयक कारवाईची सूचना करण्यात येईल.जे अधिकारी / कर्मचारी राजभाषा मराठीचा वापर करण्याच्या संदर्भात टाळाटाळ करतील त्यांचेविरुद्ध शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक -मभावा १०८०/५४/२०, दिनांक १८ मे १९८२ व शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक -मभावा १०८६/४३४/प्र.क्र. १६१/८६/ वीस ब, दिनांक १८ जुलै १९८६ च्या तरतूदीनुसार शिस्तभंगाची कारवाई करण्यासाठी तशी शिफारस सामान्य प्रशासन विभागाला सादर करतील.

(२) विभागीय स्तरावर व जिल्हास्तरावर शासन व्यवहारात मराठी भाषेच्या वापराबाबतची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी घ्यावयाची दक्षता या बाबतच्या सूचना खालील प्रमाणे आहेत.

विभागीय आयुक्त/ जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली रचना व कार्यपद्धती च्या अनुषंगाने होणाऱ्या बैठकीमध्ये शासनाकडून राजभाषा मराठीच्या वापराबाबत खाली नमूद केलेल्या सूचनांप्रमाणे विभागीय आयुक्त/ जिल्हाधिकारी कार्यालय यांनी कार्यवाही करावी.

१) प्रत्येक विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी यांच्या कार्यक्षेत्रात असलेल्या अनुक्रमे प्रादेशिक प्रमुखांच्या / कार्यालय प्रमुखांच्या कार्यालयातील कामकाजात मराठीच्या वापराचे प्रमाण १०० टक्के झाले आहे किंवा कसे

याची तपासणी विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी हे करतील व त्याबाबतचा तिमाही अहवाल पुढील महिन्याच्या ७ तारखे पर्यंत विहित प्रपत्रात अनुक्रमे शासनास / विभागीय आयुक्तांना सादर केला जाईल.

२) त्यासाठी प्रत्येक विभागात / जिल्हाधिकारी कार्यालयात कामकाजातील मराठीच्या वापरासंबंधात सर्व कार्यालयाशी / कार्यासनाशी संपर्क साधण्यासाठी तसेच तपासणी करण्यासाठी आस्थापनेशी संबंधित असणा-या गट- अ मधील वरिष्ठ राजपत्रित अधिका-यांच्या अध्यक्षतेखाली दक्षता पथकाची स्थापना करावी व या पथकास संबंधीत कार्यवाही पूर्ण करण्यासाठी जबाबदार धरण्यात येईल याची त्यांना लेखी जाणीव करून द्यावी.

३) या प्रमाणे प्रत्येक विभागात / कार्यालयातील दक्षता पथकास त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील सर्व कार्यालयाची / कार्यासनाची मराठी भाषेच्या वापरासंबंधी पहाणी करण्यास सांगावे, अनोपचारिक संदर्भावरील टिप्पण्या, टीपा याबाबतचा स्पष्ट उल्लेख तपासणी अहवालात करून अभिप्रायासह सर्व कार्यालयाचे / कार्यासनाचे अहवाल विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिका-यांकडे सादर करावे.

४) दक्षता पथकाने पाठविलेल्या अहवालाची जिल्हाधिका-यांनी तपासणी करून सदर अहवाल संबंधित विभागीय आयुक्तांना सादर करावेत.

५) प्रत्येक विभागातील / कार्यालयातील राजभाषा मराठीचा वापर वर्जित प्रयोजने वगळता १०० टक्के राहिल या बाबीकडे विशेष लक्ष पुरवावे.

६) राजभाषा मराठीच्या प्रभावी वापरासाठी प्रचलित असलेले शासन निर्णय, परिपत्रके, आदेश इत्यादीमध्ये कांही सुधारणा करणे आवश्यक असल्यास त्याबाबतच्या सूचना विभागीय स्तरावरील विभागीय आयुक्तांच्या अध्यक्षतेखालील आढावा बैठक तसेच जिल्हा स्तरावरील जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील आढावा बैठकीतील चर्चेनंतर विभागीय आयुक्तांमार्फत मा. मुख्य सचिवांना सादर कराव्यात.

७) विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी हे प्रकरण परत्वे जे अधिकारी / कर्मचारी राजभाषा मराठीचा वापर करण्याच्या संदर्भात टाळाटाळ करतील त्यांचेविरुद्ध शासन परिपत्रक, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक -मभावा १०८०/५४/२०, दिनांक १८ मे १९८२ व शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक -मभावा १०८६/४३४/प्र.क्र. १६१/८६/ वीस ब, दिनांक १८ जुलै १९८६ च्या तरतूदीनुसार त्यांचे विरुद्ध शिस्तभंगाची कारवाई करतील व त्याबाबतचा तिमाही अहवाल सामान्य प्रशासन विभागाला सादर करतील.

प्रपत्र

शासन परिपत्रक, क्रमांक मभावा-२००७/२९(मुमं)/(प्र.क्र. ६१/२००७)/२०ब,

दिनांक. १५/११/२००७ मधील सहपत्रासोबतचे प्रपत्र

अ.क्र.	विषय	मराठीतून	इंग्रजीतून	अभिप्राय / कारणे.
१	वर्जित प्रयोजने वगळता, मराठीतून व इंग्रजीतून सादर केलेले शासकीय कामकाज.			
२	शासकीय कार्यालयातील एकूण नाम फलक / सूचना फलक त्यापैकी मराठी / इंग्रजीतून लावण्यात आलेले फलक.			
३	कार्यालयातून सादर केलेल्या टिपण्या, पत्र व्यवहार, आदेश, इत्यादीवर मराठीतून / इंग्रजीतून करण्यात आलेल्या स्वाक्षऱ्या.			
४	कार्यालयाकडून निर्गमित झालेल्या जाहिराती, निविदा इत्यादी त्यापैकी किमान एक मराठी वर्तमानपत्रातून प्रसिध्द केली जाते किंवा नाही.			

अधिकाऱ्याची सही